

родові, і не повинно бути для отримання освіти ніяких привілеїв, ні перешкод, крім розумових здібностей самих учнів. Про це й було сказано в законопроекті "Про мови", який підготували О. Лотоцький та І. Шраг. На жаль, нам не вдалося, в силу недостатньої дослідження проблеми, знайти цей документ, проте відомий його короткий виклад київським депутатом, членом громади Ф. Штейнгелем; згідно нього школа підлягала націоналізації місцевими закладами, передбачалось більш широке місцеве самоврядування, яке краще дасть Україні можливість завідувати і наглядати за всіма державними навчальними закладами, надаючи кожному з них якомога більшу самостійність. Педагогічна організація вчителів, їх з'їзди, спільними зусиллями з представниками населення виробляли найкращі програми для шкіл всіх ступенів, на які б розподілявся ширший освітній курс, відповідно до потреб різних місцевостей, і виховання з учнів людей – громадян з достатньою підготовкою для виконання громадських обов'язків. [11, с. 117]. Але знову ж таки, по причині розпуску І Думи, законопроект "Про мови" навіть не був розглянутий.

Революція, що продовжувалася в той час наштовхувалася на різні перепони з боку уряду. Одним з них були збройні погроми ініційовані царизмом. Проблема погромів зокрема, як прав і свобод загалом знайшла своє відображення в роботі громади та її керівника. 29 червня 1906 р. І. Шраг у своєму виступі стосовно єврейського погрому звинуватив міську адміністрацію, і закликав покласти край цим ганебним явищам. На відміну від інших керівників фракції закликав депутатів звернути увагу й на жорстоку розправу урядових військ над українським селянством. Виходячи з репресивних заходів царизму стосовно селянства українська громада створила комісію для розслідування злочинів війська проти народу в складі трьох чоловік: Є. Шольп – Київська губернія, І. Шраг – Чернігівська, В. Шемет – Полтавська [12]. Але провести це рішення в життя не вдалося в зв'язку з розпуском першої Державної Думи.

Наступного дня у Виборзі зібралися майже 200 депутатів, які підписали відозву "Народові від народних пред-

ставників" із закликом "не давати ні копійки в казну, ні одного солдата в армію...". Уряд удався до репресії: уже у вересні І. Шраг був звільнений із посади присяжного повіреного і засуджений до тримісячного ув'язнення [13]

Будучи депутатом, не поривав зв'язків з виборцями, постійно зустрічався з земляками, звітував про виконані доручення. Цією рисою відрізняється від депутатів нинішнього скликання, які воліють уникати зустрічі з електоратом.

Після розпуску Думи І. Шраг повертається до Чернігова де поряд з М.Коцюбинським стає активним діячем "Просвіти".

У роки реакції активно займався громадською діяльністю, відстоюючи де тільки можливо українські права.

Після перемоги лютневої революції працює головою окружного суду і співпрацює із партією українських соціалістів-федералістів. В період Центральної Ради деякий час виконував обов'язки губерньського комісара.

З приходом гетьманату отримує від посланця П. Скоропадського Д. Дорошенка пропозицію очолити уряд, але відмовляється зважаючи на стан здоров'я [1, с. 108]. Помер Ілля Людвігович Шраг 11 квітня 1919 року в Чернігові, але вшанували пам'ять небіжчика у Києві у Володимирському Соборі [1, с. 108]. Так Україна віддала данину своєму видатному громадянину.

1. Демченко Т.Т., Курас Р.М. І.Л.Шраг – "славний український діяч". – Український історичний журнал. – 1993. – №10. 2. Грушевський М. Конституційне питання і українство в Росії. – Хроніка -2000. – Вид. 23-24. 3. Полонська-Василенко Н. Історія України.-К.:Либідь.-1992.-Т.2. 4. Чикаленко Є. Спогади -Хроніка.- 2000. – Вип. 23-24. 5. Лотоцький О. Сторінки минулого (Праці українського наукового інституту). – Варшава. – 1934. – т. XXI. 6. Ілля Шраг (Посол до Державної Думи від Чернігівщини) //Рідний край.-1906. – №16. 7. Піснячевський В. Петербурзькі листи // Громадська думка.-1906. -4 липня. 8. Лист І. Шрага до Євгена Оленицького. – Петербург. – 6 червня. – 1906р.// Український історик. – 1967. – №1-2. 9. Грушевський М. Наши требования// Украинский вестник. – 1906. – №5. 10. Правительство і народна освіта // Рідна справа. – 1907. – 10 травня. 11. Руссова С. Современные школьные нужды на Украине // Украинский вестник. – 1906. – №2. Піснячевський В. Петербурзькі листи //Громадська думка. – 1906. -11 липня. 12. Махун С. "Батько Шрага" //Дзеркало тижня / Людина. – №14 (489) 10-16 квітня 2004.

Надійшла до редколегії 20.04.09

В. Колесник, д-р іст. наук, проф.

ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІОГРАФІЇ КОРЕНІЗАЦІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН В УКРАЇНСЬКІЙ СРР

Аналізуються основні основні групи історіографічних джерел з коренізації національних меншин в Українській СРР

The article is analyzed the main groups of historiography's sources of "korenization" of National Minorities in Ukrainian SRR, their characteristic features are disclosed.

Під історіографічними джерелами розуміють ті, які несуть відомості про розвиток, збагачення і тенденції історичних знань. Єдиної системи класифікації історіографічних джерел не існує. Їх групування завжди залежить від теми дослідження та тих принципів, які застосовують науковці, вирішуючи це завдання. Застосування видового принципу класифікації джерел з обраної теми дозволяє виділити декілька їх основних груп.

Перша, група історіографічних джерел, охоплює монографічні розвідки, присвячені етнічним меншинам УСРР у 1920-і – 1930-і роки або у хронологічно ширший історичний період. Ці праці є головним об'єктом історіографічного аналізу. До них відносяться роботи як українських, так і зарубіжних науковців.

Необхідно зазначити, що у джерельно-історіографічному розумінні монографічне дослідження це не книжкове видання, а такий різновид наукової продукції (книга, брошура, стаття, дисертація), що присвячений одній (моно) проблемі. Монографічні розвідки дозволя-

ють простежити у хронологічній послідовності мотиви постановки різних проблем етнічних груп УСРР у 1920-і – 1930-і роки, з'ясувати рівень їх вирішення, вплив на них ідеологічної та політичної кон'юнктури. Монографічні праці інформативно найбагатший вид історіографічних джерел, які відрізняються чіткою постановкою проблеми, її обов'язковим вирішенням, наявністю відповідних узагальнень. У видовому плані ця група досить різноманітна, вона включає книги, брошури, статті, тематичні збірники статей, дисертації. Історіографічний аналіз книг передбачає визначення внеску автора у розробку проблеми, добротності джерельної бази, обґрунтованості і глибини висновків та узагальнень. Значну частину цієї групи джерел складають статті з окремих питань історії етнічних меншин УРСР у 1920-і – 1930-і роки. Наукові статті загалом викликають інтерес, насамперед, тим, що своєю сукупною тематикою і змістом відображають панівний у свій час погляд на ті чи інші аспекти життя етнічних груп в радянській Україні 1920-х –

1930-х років, показують широту тематичної спрямованості досліджень. Статті, маючи чітко окреслений проблемний характер, разом з тим виступають різновидом найоперативнішої і численної наукової інформації. Вони готують необхідну базу для виходу монографій (книг).

Серед означеної групи історіографічних джерел особливе значення мають сучасні праці, так як у них минуле переосмислюється на основі новітніх досягнень історичної науки.

За тематичною спрямованістю вони поділяються на дослідження, присвячені вивченню насамперед засад національної та національно-культурної політики ВКП(б) щодо радянської України у 1920-і- 1930-і роки, наукові розвідки з історії всіх (як в цілому в УСРР, так і в окремих регіонах республіки) або окремих національних меншин, а також роботи, в яких аналізуються лише ті чи інші аспекти їх життєдіяльності: освіта (шкільна, середня, вища), створення національних органів влади, національних закладів культури, національне адміністрування тощо. Цілком природно, що ця група історіографічних джерел суттєво відрізняється насиченістю конкретно-історичного матеріалу, багатоаспектністю того чи іншого напрямку дослідження і, відповідно, конкретизацією тих чи інших положень та висновків.

Другу групу історіографічних джерел становлять праці, що розкривають історію України загалом та історію УСРР в 1920-ті – 1930-ті роки[13]. Їх основне значення, як історіографічного джерела, полягає в тому, що вони мають синтезуючий, підсумковий характер і концентровано для свого часу відображають рівень розвитку історичних знань, особливості підходів до розробки основних проблем історичної науки, в тому числі і питань коренізації національних меншин в Україні. До них відноситься і одинадцятий том [11] п'ятнадцятитомного видання з історії України, підготовлений С. В. Кульчицьким і виданий інститутом історії України НАН України в серії "Україна крізь віки". Цей том, як відомо, висвітлює історію України між двома світовими війнами (1921-1939 рр.). У відповідних розділах цих видань здійснюються спроби подати загальну картину запровадження та реалізації політики коренізації. Водночас узагальнюючий характер подібних праць не передбачає детальної розробки усіх проблем і аспектів політики коренізації, що є цілком прийнятним і зрозумілим. Так, наприклад, автори "Політичної історії України" зазначають: "Не менш наполегливо здійснювалася політика коренізації в районах України, компактно населених національними меншинами. У жовтні 1924 р. було утворено Молдавську Автономну Республіку. Утворилися 13 національних районів. Працювали сотні шкіл з німецькою, болгарською, єврейською та іншими мовами навчання".[14] Водночас у книзі підкреслюється: "Українізація аніскільки не зачепила інтересів російськомовного населення, так само як болгар, поляків або німців".[14] Власне, такими короткими і лаконічними положеннями обмежується подача матеріалу про здійснення політики коренізації нацменшин в УСРР у названому узагальнюючому виданні з політичної історії України ХХ ст. Щоправда, в ньому йдеться і про спроби Сталіна зменшити негативні для центру політичні наслідки коренізації. Якраз для цього організовувалися, як зазначається у книзі, викривальні кампанії, спрямовані проти "буржуазних націоналістів" і "націонал-ухильників".[14]

Автори узагальнюючих видань, зазначають, що політика коренізації передбачала залучення представників корінних національностей до партії та державного апарату, впровадження національних мов в партійну роботу, адміністрацію, освіту, видавничу справу, пресу. Насправді, як стверджують дослідники, дійсне вирішення націо-

нального питання не відповідало сталінському підходу до цих проблем. Національні відносини Сталін використовував у власних інтересах – досягненні абсолютної особистої влади. Адже адміністративно-командна система, створена правлячою партією у країні, повністю ігнорувала інтереси національного розвитку народів, вимагала необмеженої централізації влади і всіх її структур, уніфікації суспільного і національного життя. Тому більшовики ставились до перетворень у сфері культури прагматично, розглядаючи їх, насамперед, як важіль зміцнення своєї політичної влади. Культура і освіта, українізація, коренізація нацменшин розглядалися радянською владою як підґрунтя ідеології і засіб підвищення комуністичної пропаганди, а тому вони набували в 1920-1930-і роки вкрай політизованих форм.

Варто зазначити, що в історіографічних джерелах, віднесених до означеної групи, бракує в силу уже названих обставин широкого масиву конкретно-історичного матеріалу з різних питань коренізаційного процесу в УСРР. Відповідні сюжети подаються, як правило, коротко у вигляді окремих узагальнюючих положень чи підсумкових оцінок і даних, які стосуються, насамперед, українізації, ліквідації неграмотності, загального стану підготовки спеціалістів і фахівців, створення національних районів, національних сільських рад в місцях компактного проживання національних меншин, заснування початкових, середніх шкіл, технікумів, інститутів, бібліотек, хат-читалень, клубів мовами національних меншин. Наукова цінність подібного роду видань у висвітленні історії коренізації національних меншин в УСРР в 1920–1930-і роки визначається тим, що вони, як правило, відбивають на рівні певних узагальнень досягнуті на час їх створення концептуальні результати переосмислення означеної проблеми. З іншого боку, акцентуючи увагу на нових моментах, подібного роду роботи спонукають істориків до подальшого аналізу і обґрунтування конкретних аспектів теми.

До *третьої* групи історіографічних джерел відносяться навчальні підручники і посібники з історії України та історії етнічних меншин Української СРР. Особливість цього різновиду історіографічних джерел зумовлена їх "службовим призначенням", специфікою створення і характером викладу матеріалу. Так, навчальні підручники і посібники, з одного боку, синтезують досягнуті на час їх створення результати наукових досліджень, з іншого боку, вони характеризуються особливою формою подачі фактичного матеріалу і теоретичних узагальнень. Тому навчальна література в ієрархії історіографічної джерельної бази займає проміжне становище між чисто науковими і науково-популярними виданнями. Вона, зазвичай, несе в собі в концентрованому виді досягнення історичної науки і водночас досить помітно впливає на формування історичних знань та історичної свідомості насамперед учнівської та студентської молоді. У роки незалежності в Україні вийшла велика кількість підручників для вищої школи.[3] Враховуючи характер цих видань, автори, як правило, лише наголошують на тому, що здійснення українізації передбачало задоволення культурно-національних інтересів національних меншин, які проживали в Україні. В означених виданнях розкриваються причини коренізації, але практично відсутній достатній матеріал, який би показував її хід і наслідки. Так, зокрема, в навчально-методичному посібнику для семінарських занять з історії України зазначається, що сутність коренізації полягала в тому, щоб "посилити (укоренити) вплив радянської влади і комуністичної партії серед населення національних республік".[10] Автори стверджують, що у процесі коренізації велика увага приділялася створенню

умов для розвитку національних меншин. Уже на середину 1920-х років було створено 12 національних районів, функціонували 954 сільські та 100 містечкових національних рад. А для представників нацменшин відкривалися національні загальноосвітні та професійно-технічні школи, технікуми, клуби, бібліотеки. У республіці працювали 12 єврейських, 9 російських, німецький, болгарський і грецький театри.[10] По суті, цим обмежується виклад матеріалу про політику коренізації шацменшин в УРСР. Щоправда, автори цілком справедливо підкреслюють, що національні меншини остаточно втратили свої здобутки в галузі культури наприкінці 1930-х років, коли у квітні 1938 р. були прийняті відомі постанови ЦК КП(б)У "Про реорганізацію національних шкіл на Україні" та ЦК КП(б)У і РНК УРСР "Про обов'язкове вивчення російської мови в неросійських школах України". Про це йдеться і в підручнику з історії України В.М.Литвина. У ньому наголошується, що уже у червні 1938 р. ХІУ з'їзд КП(б)У у своїх резолюціях визнав за необхідне "ліквідувати наслідки ворожого шкідництва у викладанні російської мови в неповних середніх і середніх школах, а також у вузах", [12] розпочавши тим самим зрощення освіти в радянській Україні. З лютого 1938 року в УРСР почалася поступова ліквідація національних районів та сільрад. А у квітні 1938 року було прийнято постанову ЦК КП(б)У про переведення шкіл національних меншин на українську або російську мови викладання. Навчання мовами національних меншин в "особливих національних школах" визнавалося недоцільним і навіть шкідливим. Такі школи кваліфікувалися як "вогнища буржуазно-націоналістичного, антирадянського впливу на дітей". [12]

Четверту групу історіографічних джерел складає публіцистична, пропагандистська література, яка включає, насамперед, публікації державних, партійних і громадських діячів, присвячені суті, особливостям і практиці реалізації політики коренізації в УСРР у 1920-і – 1930-і роки, роботи інших авторів, які, зазвичай, безпосередньо пов'язані своїми службовими або громадськими обов'язками з політикою коренізації, брали безпосередню участь в організації радянських закладів освіти, культури, покликані забезпечувати інтереси національних меншин, були причетні до реалізації партійних настанов у сфері національних відносин. Це історіографічне джерело дозволяє поглянути на оцінки політики коренізації в середовищі партійних і радянських керівників і простежити їх погляди на суть і зміст означеного процесу в УСРР. Крім того, публіцистичні, пропагандистські твори мають певний фактологічний матеріал, що закладає основи для майбутніх конкретно-історичних досліджень. Їх автори висвітлюють досвід роботи окремих національних культурних та освітніх закладів, установ, розглядають гострі і не вирішені проблеми життя нацменшин УСРР у 1920-і – 1930-і роки. Джерела цієї групи відбивають тогочасну суспільно-політичну атмосферу в країні, дозволяють глибше розкрити вплив суб'єктивних факторів на розвиток історичної науки.

Праці публіцистично-пропагандистського характеру, в своїй основній масі з'явилися у 1920-і – на початку 1930-х років і, як правило, друкувалися на сторінках журналів, зокрема, "Радянський книгар", "Революція і національності", "Більшовик України" та ін. Вони виходили на потребу дня і насамперед тих завдань в політичній, культурній сферах, які висувалися в партійних документах, або зумовлювалися конкретним станом справ в національно-освітній, видавничій та інших галузях життя національних меншин.

Серед джерел публіцистичного характеру варто, насамперед, назвати публікації партійно-радянських дія-

чів, зокрема, М.О.Скрипника, В.П.Затонського, С.В.Косіора, П.П.Любченка, Д.З.Мануїльського М.М.Попова, П.П.Постишева, А. Хвилі, О.Г.Шліхтера та інших, в яких тиражувалися партійні настанови та завдання в національній сфері, а також розкривалися результати практичної роботи, різні підходи партійних діячів до політики коренізації та її перспектив.

Наприклад, у працях і виступах працівників НКО УСРР, зокрема, М.О.Скрипника, Я.Ряпо [17] та інших висвітлювався процес створення та діяльності шкільних та інших закладів освіти національних меншин. Але особливе місце в працях радянських урядовців-освітян займало питання про національну форму освіти національних меншин та її радянський зміст. Нарком освіти УСРР М.О.Скрипник та його прихильники прагнули у своїх працях показати позитивні результати досягнуті у 1920-і роки в справі створення мережі освітніх закладів для окремих національних меншин [16]. Водночас на початку 1930-х років багато авторів публіцистичних статей, які ще зовсім недавно розглядали лінію на коренізацію як торжество ленінсько-сталінської національної політики партії, по мірі її згортання стали вишукувати її негативні моменти, викривати "помилки" прихильників коренізації. Їх публіцистичні праці свідчать, що ситуація з освітою національних меншин в Україні стала використовуватися як чинник боротьби з прибічниками українізації і так званими українськими "буржуазними націоналістами". Характерно, що тон і напрямок у цій боротьбі задавали партійні і радянські діячі УСРР: О.Шліхтер, В.Затонський, А.Хвиля та ін. Партійно-радянські функціонери прагнули штучно протиставити українізацію школи процесам коренізації культурно-світніх установ національних меншин УСРР. У їх публікаціях і виступах піддавалися критиці та анафемі, насамперед, праці М.Скрипника, йшлося про "утиски" та "ігнорування" освітніх інтересів національних меншин, про насильницьку українізацію та дерусифікацію освіти в республіці. Так, А.Хвиля стверджував, що етнічні меншини не мають задовільної мережі культурно-освітніх установ, [19] а В.Затонський доводив, що мережа шкіл в Україні була складена так, що дітей російської, німецької, польської, єврейської національних меншин примушували вчитися в українській школі. [9] Зміст подібних публікацій зводився до одного: необхідності посиленої боротьби проти так званих націоналістичних недобитків та здійснення ленінської національної політики в Україні. [8] Відповідні партійні установки знайшли своє відображення у багатьох публіцистично-пропагандистських статтях, якими рясніли тогочасні газети та журнали. Звинувачення М.Скрипнику та іншим прихильникам коренізації у буржуазному націоналізмі висувалися в статтях М.Аржанова, С.Диманштейна, М.М.Єрминика, С.Жураховича, Б.Коваленка, Г.Левченка, К.Сізонова, Г.Шевченка та багатьох інших. [2] При цьому націоналістів прагнули знайти і викрити практично в усіх сферах культурно-освітнього життя: в літературі, системі освіти, видавництвах, в різних ланках управління тощо. Націоналізм знаходили навіть в теорії і практиці бібліотечної роботи. [18] Таким чином, агітаційно-пропагандистські публікації створювали віртуальну картину націоналістичного шкідництва та націоналістичних заколотів, що цілком вписувалося в сталінську концепцію посилення класової боротьби в процесі соціалістичного будівництва. Отже, публіцистичні історіографічні джерела початку 1930-х років свідчать, що висвітлення питань освіти національних меншин в УСРР на початку 1930-х років було цілком підпорядковане згортання політики коренізації, яка стала на перешкоді великодержавній політиці сталінського тоталітарного режиму. Офіційною владою

була здійснена свідомо фальсифікація фактів, явищ і процесів, що відбувалися в освітній сфері УСРР у 1920-і роки. Їх оцінка здійснювалася під кутом зору уніфікації системи освіти в СРСР. Тому ця група історіографічних джерел вимагає уважного вивчення і аналізу, співставлення з іншими джерелами з метою з'ясування об'єктивності інформації та оцінок, які вони несуть.

За тематичною спрямованістю історіографічні джерела публіцистично-пропагандистського характеру можна умовно поділити на декілька груп.

Насамперед, частину таких публікацій, склали статті або брошури, присвячені теоретичним аспектам національного питання в умовах соціалістичного будівництва. У них автори в основному тиражували ті положення з національного питання, які містилися в документах вищих партійних органів – з'їздів, конференцій, пленумів ЦК ВКП(б) і ЦК КП(б)У, а також у виступах Й.Сталіна, прагнули показати торжество ленінської національної політики в радянській державі, використовуючи певний фактичний та статистичний матеріал з життя національних меншин в УСРР.[1] Характерно, що в таких публікаціях національне питання, як і сама політика коренізації, тісно пов'язувалися з завданнями соціалістичного будівництва і провідною роллю пролетаріату в здійсненні соціалістичних перетворень. По суті, національне питання розглядалося з класових пролетарських позицій. А сам робітничий клас радянської країни розглядався як рушійна сила національно-культурного будівництва.[7]

Другу групу публіцистичних пропагандистських праць становлять ті, в яких давалася загальна характеристика стану окремих національних меншин або національних районів, зокрема, Мархлевського польського, Коларівського болгарського та інших.[5] Останні публікації з'являлися переважно до ювілейних дат. У них, з одного боку, містяться спроби підтвердити на прикладі окремих нацменшин або національних районів, як це роблять автори Я.І.Большт, М.Василенко, Б. Я. Каган, Г.Цвятков, А.Глинський, А.І. Давиджієв та інші, правильність більшовицької національної політики та її торжество в радянській країні, а, з іншого боку, визначити у відповідності до партійних установок та директив певні проблеми та недоліки у політиці коренізації.

Нарешті, третя група об'єднує публікації, присвячені окремим напрямкам політики коренізації серед національних меншин УСРР. Зміст публікацій, які розкривають стан справ з видання газет і особливо книг на мовах національних меншин, висвітлюють процес створення та діяльності закладів освіти та культури національних меншин, пронизувала ідея необхідності використання їх для поширення більшовицької ідеології та здійснення соціалістичної культурної революції. З іншого боку, пропагандистські статті, як правило, акцентували увагу переважно на завданнях, які ставила радянська влада, партійні та урядові постанови, і значно менше висвітлювали конкретні результати в проведенні політики коренізації національних меншин. І це зрозуміло, адже політика коренізації була тимчасовим тактичним кроком більшовиків і з початку 1930-х років все більше набувала формального характеру, повністю ідеологізувалася і політизувалася.

П'ята група історіографічних джерел з коренізації національних меншин УСРР включає науково-довідкові та науково-допоміжні видання, які містять історичну інформацію, що стосується національної політики більшовицької партії та радянської держави у 1920-і – 1930-і роки. Цей вид джерел включає різну за своїм призначенням і змістом науково-довідкову літературу. Але спільним для цих джерел є, зазвичай, досить короткий і

лаконічний виклад тієї чи іншої події, того чи іншого історичного факту, документу, терміну, біографій радянських, партійних, громадських діячів, представників різних сфер культури тощо. Сам назва зазначених праць свідчить, що вони насамперед виконують науково-довідкову роль, хоча в них відображаються особливості розвитку історичної науки у той історіографічний період, з яким пов'язаний вихід подібних видань.

Шоста група історіографічних джерел включає документи державних, політичних і громадських організацій, наукових установ, які безпосередньо впливали на розвиток історичної науки загалом і на дослідження історії етнічних меншин УСРР у 1920-і – 1930-і роки. Історіографічне значення цієї групи джерел полягає в тому, що вони віддзеркалюють суспільно-політичні настанови суспільствознавцям, які за умов радянської тоталітарної системи змушені були ідеологічно обслуговувати її, дотримувалися офіційних оцінок, викладених у директивних документах. Ілюстрацією цього може слугувати, зокрема, постанова Всеукраїнської партійної наради в справах науки, прийнята в 1929р. У ній ставилося завдання "побудови всього наукового процесу на основі діалектичного матеріалізму і наближення змісту наукової роботи до завдань, які були висунуті реконструктивним періодом".[15] По суті це свідчило про остаточне підпорядкування суспільних наук, включаючи й історичну, сталінській ідеології та політиці. Аналогічний зміст пронизує і постанову ЦК КП(б)У від 29 серпня 1947 р. "Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР". У ній колектив відомих вчених звинувачувався у підготовці праць, які містять "грубі політичні помилки та перекозчення буржуазно-націоналістичного характеру". Критиці було піддано К.Гуслистого, М.Петровського, М.Супруненка, Ф.Ястребова, С.Білоусова. У постанові йшлося про відхід від більшовицького принципу партійності, відродження "реакційних вигадок українських націоналістичних істориків", негативний вплив на викладання історії у вищих навчальних закладах. Загалом ця постанова свідчить про ту ідеологічну атмосферу, яка створювалася сталінським тоталітарним режимом в середовищі науковців, зокрема істориків. Власне, істориків примушували взяти на озброєння ідеї "короткого курсу історії ВКП(б)". Своїм змістом постанова позбавляла істориків звертатися до національної тематики або до вивчення етнічних громад в УРСР, так як це могло бути використано для звинувачення у націоналізмі.

З метою формування необхідної як суспільної, так і наукової думки в роки здійснення та згорання коренізації ухвалювалися постанови не лише вищих, але і місцевих партійних і радянських органів. Наприклад, з 1933 року, коли в УСРР було розпочато чергову кампанію боротьби з націоналістичними ухилами вийшла низка постанов місцевих партійних органів,[6] зміст яких зводився до одного: необхідності посиленої боротьби проти так званих націоналістичних недобитків та за здійснення ленінської національної політики в Україні. Ці публікації передають ту політичну і морально-психологічну атмосферу, яка створювалася в радянському суспільстві сталінським керівництвом з метою припинення українізації, політики коренізації загалом та здійснення, по суті, в СРСР уніфікації всіх сфер суспільного і культурного життя. Таким чином, означені історіографічні джерела показують як в УСРР нагніталася атмосфера загального психозу і ненависті навколо людей, на яких навішувався ярлик націоналістів і які, насправді, прагнули через продовження політики коренізації забезпечити гарантії національної самобутності не лише для українців, а також і для національних мен-

шин, що проживали в республіці. Справжня мета цієї кампанії полягала, як уже зазначалося, в тому, щоб опорочити М.Скрипника і очолюваний ним комісаріат освіти УСРР, показати тим, хто ще прагнув продовжувати політику коренізації, чим це може закінчитися. Загалом розпочалася кампанія виправлення "перекручень" попередньої діяльності НКО УСРР ("насилницької українізації та дерусифікації").[4] Вся практика і теорія минулого етапу національно-культурної політики, здійснюваної НКО УСРР, проголошувалася витвором "націоналістичної фантазії М.Скрипника".[20]

На жаль, радянські історики були позбавлені можливості об'єктивного аналізу відповідних документів. Науковців, по суті, примушували сприймати офіційні партійно-радянські документи як джерела найбільш достовірні, такі, що реально відображають історичний процес. Хоча, насправді, документи партійних і державних органів, висновки і оцінки, що містилися в них, а також у виступах партійно-радянських функціонерів відбивали в умовах тоталітарної влади політику коренізації в УСРР лише під кутом панівних ідейно-політичних постулатів. Але тогочасна методика роботи істориків з документами зумовлювала обов'язковість дослідження історичних тем в офіційно дозволених рамках.

Крім означених існують й інші історіографічні джерела, які формально не "вписуються" у запропоновану класифікацію, але відіграють важливу роль у пізнанні і осмисленні процесу коренізації національних меншин УСРР у 1920-і – 1930-і роки. Йдеться, зокрема, про межуарну літературу, про дослідження з методології та джерелознавства історичної науки, про бібліографічні покажчики тощо.

Загалом джерельна база історіографії політики коренізації національних меншин в Українській РСР включає різні групи носіїв історіографічної інформації, які розкривають зміст, особливості здійснення, практичні результати означеної політики. Комплексне і критичне використання історіографічних джерел дозволяє простежити зародження, розвиток і збагачення знань про історію національних меншин в радянській Україні 1920-х – 1930-х років, суть та особливості їх коренізації, встановити повноту дослідження вузлових аспектів проблеми, виявити недостатньо або мало вивчені питання.

1. Акопов С. Октябрь и успехи национального строительства. – Х.: Партиздат, 1932. – 64 с.; Андрианов А. По ленинскому пути в национальном строительстве Украины // Революция и национальность. – 1930. – №8-9. – С.35-41; Великопольский М. Задачи национальной политики в свете решений XVI съезда // Революция и национальность. – 1930. – №4-5. – С.12-22; Гитлянский А. Ленинская национальная политика в действии // Революция и национальность. – 1931. – №9. – С.35-44; Диманштейн С. VI съезд Советов и нацвопрос // Революция и национальность. – 1931. – №4. – С.9-27; Диманштейн С. Идеологическая борьба в национальном вопросе // Революция и национальность. – 1930. – №3. – С.3-29; Диманштейн С. Ленинская национальная политика и XVII съезд партии // Революция и национальность. – 1934. – №1. – С.1-8; Период будівництва соціалізму – період розквіту національних культур // Агітатор. – 1931. – №28. – С.78-87; Річицький А. Национальное питання доби наступу соціалізму в світлі постанов ХVI з'їзду ВКП(б). – К.: Пролетар, 1931. – 88 с.; Сенченко А. Национальное питання в період розгорнутого соціалістичного наступу на всьому фронті // Большевик України. – 1930. – №17. – С.47-61; Диманштейн С. Отношение марксизма-ленинизма к вопросу об ассимиляции национальностей // Революция и национальность. – 1935. – №7. – С.57-74; Трайнин И. Вопросы национальной культуры // Революция и национальность. – 1934. – №1. – С.32-44; Шусь О. КП(б)У в боротьбі за ленинську національну політику. – Х.: На варті, 1932. – 96 с. 2. Аржанов М. Буржуазный национализм – орудие подготовки антисоветских интервенций: (Критика Хвильового, Аварського, Скрипника) // Революция и национальность. – 1934. – №6. – С.1-12; Диманштейн С. Сильнее огонь по националистическим уклонам (из доклада на заседании общества старых большевиков): [Критика М.Скрипника] // Фронт науки и техники. – 1934. – №1. – С.56-62; Ермишник М.М. Националістичні ухили Скрипника в питаннях кримінальної політики // Революційне право. – Харків. – 1934. – №4. – С.20-33; Журавович С. Националістичний мотлох – за поріг партії // Партактивіст. – 1933. – №13. – С.33-36; І.Р. Осередок Одеської обласної освіти не виправляє націоналістичних помилок // Партактивіст. – 1933. – №13. –

С.36-38; Коваленко Б. Школа націоналістичного ухилу М.Скрипника: [Скорочений уривок статті "Класова боротьба на новому етапі та націоналістичний ухил М.Скрипника"] // Життя й революція. – 1933. – №10. – С.63-75; Левченко Г. Викоренити націоналістичне шкідництво у підручниках з мови. – Харків, 1934. – 31 с.; С.Д. Боряба с национализмом и уроки Украины // Революция и национальность. – 1934. – №1. – С.15 – 22; Сафаров Ф. Против извращения нацполитики // Революция и национальность. – 1933. – №4. – С.74-77; Сизонов К. Разбиты до конца националистичну концепцію Скрипника в питаннях пролетарської диктатури // Революційне право. – 1934. – №2. – С.5-19; Шевченко Г. В боротьбі за стабільний підручник: [Критика "українського націоналізму"] // Комуністична освіта. – 1934. – №4. – С.50-71; С.Д. Боряба с национализмом и уроки Украины // Революция и национальность. – 1934. – №1. – С.15-22 та ін. 3. Бойко О. Історія України ХХ століття. – Ніжин, 1994. – 558 с.; Історія України: нове бачення. – У 2-х т. – Т.2. – К.: Україна, 1996. – С. 202-207; Історія України. / Авт. кол. Ю.Д. Зайцев, В.К. Баран, Я.Й. Грицак та ін. – Львів: Світ, 1996. – 488 с.; Новітня історія України (1900-2000). – К.: Вища школа, 2000. – 633 с. та ін. 4. В.П. Ліквідувати збочення національної політики в школі // Комуніст. – 1933. – 25 бер. – №82. – С.3. 5. Василенко М. Один из многих: К пятилетнему юбилею Мархлевского польского района // Революция и национальность. – 1930. – №4-5. – С.38-47; Глинский А. Национальные меньшинства на Украине. – Х.; К.: Центриздат, 1931. – 80 с.; Глинский А. Досягнення і хибі в роботі серед національних меншостей. – Х.: Пролетар, 1931. – 80 с.; Цветков Г. Коларовскому болгарскому району 10 лет // Революция и национальность. – 1935. – №10. – С.46-51; Давиджидиев А.И. Национально-культурно строительство на трудящите се българи в УССР и АМРСР. – Х.; К.: Укрдѣжнацмениздат, 1930. – 83 с.; Каган Б.Я. Пять лет Сталиндорфского еврейского района. – М.: Дер Эмес, 1935. – 74 с.; Каган Б.Я. Сталиндорф. – К.: Радянське будівництво і право. – 1935. – 64 с.; Кац М. Увага роботі серед нацменшостей // Вісник промислової та промислово-кредитної кооперації України. – 1930. – №2. – С.12-14; Ройтман С. Про партроботу в німецьких районах // Партактивіст. – 1933. – №15. – С.30-32. Больдт Я.І. Национальный немецкий район до своего десятилетия. // Радянська Україна. – 1935. – №4. – С.18-21. 6. Викрити та розторчити шкідницьку роботу ворожих елементів: (Резолюція Чернігівського облорбюро та облбюро на повідомлення ЦК ВКП(б) про смерть тов. Скрипника) // Комуніст. – 1933. – 11 лип.; Про націоналістичні ухили в лавах української парторганізації та завдання боротьби з ними: (Резолюція партактиву м. Києва на доповідь М.Попова) // Вісті ВУЦВК. – 1933. – 17 лип.; Про націоналістичні ухили в лавах української парторганізації та завдання боротьби з ними: (Резолюція партактиву м. Вінниці на доповідь М.Кіплерога) // Комуніст. – 1933. – 28 лип.; Про націоналістичні ухили в лавах української парторганізації та завдання боротьби з ними: (Резолюція партактиву м. Дніпропетровська на доповідь В.Чубаря. 11 лип. 1933 р.) // Комуніст. – 1933. – 29 лип.; Про націоналістичні ухили в лавах української парторганізації та завдання боротьби з ними: (Резолюція партактиву м. Сталіно на доповідь В.Затонського 13 липня) // Комуніст. – 1933. – 30 лип.; Про націоналістичні ухили в лавах української парторганізації та завдання боротьби з ними: (Резолюція партактиву м. Одеси на доповідь П.Любченка 13 липня) // Вісті ВУЦВК. – 1933. – 22 лип. 7. Демченко М. Национальное питання та пролетаріат. – Х., К.: Держвидав України, 1930. – 112 с.; Диманштейн С. Реконструктивный период и работа среди национальностей СССР // Революция и национальность. – 1930. – №1. – С.9-19; М.-К.О.Я. Клясова боротьба й національне питання в період розгорнутого соціалістичного наступу // Большевик України. – 1931. – №2. – С.52-64; Потапчик М. Робітничая кляса України в національно-культурному будівництві // Большевик України. – 1932. – №5-6. – С.123-134. 8. Затонський В.П. Национально-культурное строительство и борьба против национализма. – М., 1934; Затонський В.П. Национально-культурное будівництво і боротьба проти націоналізму: (Доповідь та заключне слово на Січневій сесії ВУАН). – К.: Партвидав, 1934. – 64 с.; Косіор С.В. Підсумки і найближчі завдання національної політики на Україні: Доповідь на листопадному об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У // Червоний шлях. – 1933. – №8 – 9. – С.205-244; Любченко П.П. Вогонь по націоналістичній контрреволюції та по націонал-ухильникам. (Промова на об'єднаному листопадному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У) // Червоний шлях. – 1933. – №10. – С.186-207; Манульський Д.З. Завдання чистки Київської партійної організації: (Критика здійснення національної політики попереднім наркомом). – Вісті ВУЦВК. – 1933. – 29 трав.; Попов М.М. Перетворити Україну на зразкову республіку (Промова на об'єднаному листопадному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У) // Червоний шлях. – 1933. – №10. – С.174-185; Постишее П.П. З промови на об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У (Про боротьбу з націонал-ухилами) // Життя й революція. – 1933. – №11-12. – С.131-144; Хвиля А. Знищити український націоналізм та його агентуру // Большевик України. – 1933. – №13-14. – С.65-76; Шліхтер О.Г. Боротьба проти національних ухилів на сучасному етапі (Збірка). – Х.: Партвидав, 1933. – 84 с.; Шліхтер О.Г. Максимум більшовицької пильності в боротьбі з буржуазно-націоналістичною контрбандою // Большевик України. – 1933. – №13-14. – С.52-64 та ін. 9. Затонський В.П. Национально-культурное будівництво і боротьба проти націоналізму. Доповідь та кінцеве слово на січневій сесії ВУАН. – Х.: Партвидав ЦК КП(б)У, 1934. – 64 с. 10. Історія України: Навчально-методичний посібник для семінарських занять / за ред. В.М.Литвина. – К.: Знання, 2006. – С.357. 11. Кульчицький С.В. Україна між двома війнами (1921-1939 рр.). – К.: Альтернативи, 1999. – 336 с. 12. Литвин В.М. Історія України: Підручник. – К.: Наукова думка, 2006. – С.521. 13. Політична історія України. ХХ століття: У 6 т. – Т.3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921 – 1938). – К.: Генеза, 2003. – 445 с.; Гриневич В.А., Данilenko В.М. Кульчицький С.В. та ін. Україна і Росія в історичній ретроспективі: радянський проект для України. – К.:

Наукова думка, 2004. – 530 с. та ін. 14. *Політична історія України. XX століття: У 6 т. – Т.3: Утвердження радянського ладу в Україні (1921 – 1938).* – К.: Генеза, 2003. – С.192, 193. 15. *Постанова Всеукраїнської партійної наради в справах науки // Вісті ВУАН.* – 1929. – №7-8. – С.18. 16. *Скрипник М. Перебудовними шляхами (Проблема культурного будівництва національностей України) // Більшовик України.* – 1931. – №12. – С.16-33; №13-14. – 23-39. 17. *Скрипник М.О. Культурне будівництво за соціалістичної реконструкції: Скорочена доповідь на VII Всесоюзному з'їзді робітників освіти СРСР // Більшовик України.* – 1929. – №7-8. – С.31-48; *Скрипник М.О. Основні завдання культурного будівництва за доби соціалістичної реконструкції країни.* – Х., 1929. – 73 с.; *Скрипник М.О. Нові лінії в*

національно-культурному будівництві. – Х.: Держвидав України, 1930. – 64 с.; *Скрипник Н.О. Культурное строительство в СССР.* – Х.: Пролетар, 1931. – 48 с.; *Рябло Я.П. Що дала Жовтнева революція в галузі освіти на Україні.* – Х.: Книгоспілка, 1928. – 113 с.; *Рябло Я.П. Радянське студентство.* – Х., 1928. – 48 с. та ін. 18. *Фельдштейн М., Грібченко О. Проти націоналізму в теорії та практиці бібліотечної роботи // Комуністична освіта.* – 1934. – №4. – С.10-18. 19. *Хвиля А. Бойові завдання роботи школи // Більшовик України.* – 1933. – №11. – С.67. 20. *Шліхтер О. Посилимо більшовицьку пильність на фронті боротьби за здійснення ленінської національної політики на Україні // Більшовик.*

Надійшла до редколегії 15.04.09

О. Комаренко, доц., В. Василенко, асп.

МІСЦЕ КУЛЬТУРНИХ ТА ПРИРОДНИХ ПАМ'ЯТОК КРАЇН СНД У СПИСКУ ВСЕСВІТНЬОЇ СПАДЩИНИ ЮНЕСКО

На основі аналізу Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини ЮНЕСКО досліджено місце культурних і природних пам'яток у Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО.

Analyzing the Convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage UNESCO, the author studies the place of the cultural and natural sights of countries of the CIS in List of world heritage of UNESCO

ЮНЕСКО – це організація, що покликана зберегти мир у світі шляхом поширення наукових, освітніх і культурних зв'язків. Культурні та природні пам'ятки є важливими елементами розвитку для держав світу. Особливо, це актуально для країн СНД, які протягом довгого часу не мали власної державності. Країни пострадянського простору співпрацюють з ЮНЕСКО щодо збереження їхньої культурної спадщини. Дана тема розроблялася в науковій літературі, але в основному це стосувалося оцінки Конвенції ЮНЕСКО щодо охорони культурної спадщини. Зокрема, варто згадати про дослідника В. Акуленка [1], який головну увагу приділяв міжнародному праву охорони культурної спадщини взагалі та розглядав головні конвенції ЮНЕСКО щодо даної проблеми. Автор торкається й роботи країн СНД щодо збереження культурної спадщини, але обмежується Угодою 1992 року про повернення культурних та історичних цінностей державам їхнього походження, а також розглядає інші міжнародні договори, які підписали держави пострадянського простору в галузі культури. Також проблемам правової охорони культурних цінностей у Конвенціях ЮНЕСКО присвячена робота дослідника В. Максимова [6], який подає цінний фактологічний матеріал щодо основних положень. Він же деякою мірою узагальнив реалізацію норм і принципів Конвенції ЮНЕСКО у внутрішній правопорядок України. Дослідниця О. Мельничук [10] присвятила свою роботу міжнародно-правовим засадам формування Списку всесвітньої культурної та природної спадщини. Це є надзвичайно важливим для нашого дослідження, адже авторка докладно зупинилася на розгляді таких питань, як Комітет і Фонд всесвітньої спадщини. Вона подала цінний матеріал щодо культурних пам'яток країн світу, при цьому значну увагу приділила Україні та проблемам, які пов'язані з можливістю виключення об'єктів зі Списку всесвітньої спадщини, але проблеми збереження культурних пам'яток держав пострадянського простору вона не розглядає. Дослідники І. Мартиненко [7; 8], Т. Каткова [4] також розглядають дану проблематику з точки зору професійних юристів. Тому автори пропонованої статті вважають за необхідне зробити спробу дослідити місце культурних і природних пам'яток країн СНД в Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО, де головним буде історичний аспект взаємовідносин країн пострадянського простору і ЮНЕСКО, прослідкувати за якими критеріями відбиралися дані пам'ятки та показати перспективи подальшої співпраці держав СНД та ЮНЕСКО в питанні збереження культурних і природних пам'яток.

Перш за все варто зазначити, що в 1972 році ЮНЕСКО прийняла Конвенцію про охорону всесвітньої

культурної і природної спадщини, в якій під визначенням "культурна і природна спадщина" розуміються: "пам'ятки: твори архітектури, монументальної скульптури і живопису, елементи або структури археологічного характеру, написи, печери і групи елементів, які мають видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; ансамблі: групи ізолюваних чи об'єднаних побудов, архітектура, єдність чи зв'язок з пейзажем яких являє видатну універсальну цінність з точки зору історії, мистецтва чи науки; визначні місця: твори людини або спільні творіння людини і природи, а також зони, включаючи археологічні визначні місця з точки зору історії, естетики, етнології чи антропології"[5]. Забезпечення щоденного керівництва справами Конвенції – основна функція Центру всесвітньої спадщини [14].

Одразу слід звернути увагу на критерії відбору для внесення об'єктів в Список всесвітньої спадщини. Критерії визначення культурної спадщини і природної спадщини відрізняються, що зумовлене фізичними відмінностями об'єктів. Об'єкт визнається носієм універсальної цінності і включається до Списку, якщо він відповідає хоча б одному критерію і відповідним умовам цілісності [10, с. 287]. Тому на нашу думку, варто навести весь перелік критеріїв:

культурні: (i) Об'єкт є шедевром людського творчого генія; (ii) Об'єкт свідчить про значний взаємовплив людських цінностей в даний період часу або в певному культурному просторі, в архітектурі або в технологіях, в монументальному мистецтві, в плануванні міст або створенні ландшафтів; (iii) Об'єкт є унікальним або принаймні винятковим для культурної традиції або цивілізації, яка існує до цих пір або вже зникла; (iv) Об'єкт є видатним прикладом конструкції, архітектурного або технологічного ансамблю або ландшафту, що ілюструє значущий період людської історії; (v) Об'єкт є видатним прикладом людської традиційної споруди, з традиційним використанням землі або моря, будучи зразком культури (або культур) або людської взаємодії з навколишнім середовищем, особливо якщо вона стає вразливою через сильний вплив необоротних змін; (vi) Об'єкт безпосередньо або матеріально пов'язаний з подіями або існуючими традиціями, з ідеями, віруваннями, з художніми або літературними творами і має виняткову світову важливість. (На думку комітету ЮНЕСКО цей критерій повинен переважно використовуватися разом з яким-небудь ще критерієм або критеріями); *природні:* (vii) Об'єкт є природним феноменом або простором виняткової природної краси і естетичної важливості; (viii) Об'єкт є видатним зразком головних етапів історії Землі, зокрема пам'ятником минулого, символом геоло-